

มช.ฉิมพลี.ณาสก

๑. อุปยวคฺค

๑. อุปยสุตฺต

[๕๓] สวาทุณินิทานํ. อุปโย ภิกฺขเว อวิมฺตฺโต, อนฺอุปโย วิมฺตฺโต. รูปฺปโย^๑ วา ภิกฺขเว วิมฺตฺตํ ติฏฺฐมาณํ ติฏฺฐเจยฺย, รูปารมฺมณํ รูปฺปติฏฺฐจํ นนฺทฺอุปเสจฺจ^๒ วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลฺลํ อาปชฺเชยฺย วเปว สงฺขารูปโย วา ภิกฺขเว วิมฺตฺตํ ติฏฺฐมาณํ ติฏฺฐเจยฺย, สงฺขารารมฺมณํ สงฺขารูปติฏฺฐจํ นนฺทฺอุปเสจฺจ วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลฺลํ อาปชฺเชยฺย.

โย ภิกฺขเว เอวํ วทฺเยยฺ “อหํ อณฺณตฺร รุปา อณฺณตฺร เวทนาย อณฺณตฺร สณฺณาย อณฺณตฺร สงฺขารเวหิ วิมฺตฺตํ สส อากฺกํ วา กฺกํ วา จุฑฺฒิ วา อุปฺปตฺติ วา วุฑฺฒิ วา วิรุฬฺหิ วา เวปุลฺลํ วา ปณฺณเปสฺสามิ”ติ เนตํ จานํ วิชฺชติ.

รูปธาตฺยา เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ราโก ปหิโน โหติ, รากสฺส ปหานา โวจฺฉิขฺช-
การมฺมณํ, ปติฏฺฐา วิมฺตฺตํ สส น โหติ. เวทนาธาตฺยา เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน
สณฺณธาตฺยา เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน. สงฺขารธาตฺยา เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน. วิมฺตฺตธาตฺยา
เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ราโก ปหิโน โหติ, รากสฺส ปหานา โวจฺฉิขฺชการมฺมณํ,
ปติฏฺฐา วิมฺตฺตํ สส น โหติ, ททปฺปติฏฺฐจํ วิมฺตฺตํ อวิรุฬฺหํ อนภิสงฺขจฺจ
วิมฺตฺตํ, วิมฺตฺตตฺตา จิตํ, จิตตฺตา สนฺตฺสิตํ, สนฺตฺสิตตฺตา น ปริตฺสสฺติ, อปริตฺสสํ
ปจฺจตฺตณฺณเวว ปรินิพฺพายติ, “ชีณา ชาติ, วุสฺสํ พฺรหฺมจฺริยํ, กตํ กรณิเย, นาปรํ
อิตฺตตฺตา”ติ ปชานาตีติ. ปจฺม.

๒. พิชฺสุตฺต

[๕๔] สวาทุณินิทานํ. ปณฺจิมานิ ภิกฺขเว พิชฺชาทานิ. กตมานิ ปณฺจ ? มุลพิชฺ
ชนฺธพิชฺ ฌลพิชฺ อกฺกพิชฺ พิชฺพิชฺณฺณเวว ปณฺจมํ. อิมานิ จสฺส ภิกฺขเว ปณฺจ
พิชฺชาทานิ อกฺขณฺณทานิ อปฺปิกานิ อวาทกปฺหทานิ สาราทานิ สฺขสฺยทานิ, ปจฺจ
จ นาสฺส, อาโป จ นาสฺส, อปี นฺมานิ ภิกฺขเว ปณฺจ พิชฺชาทานิ วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ

เวปุลล์ อาปชเชยฺยุณฺติ. โน เหน่ ภาณเต. อิมานิ จสฺส ภิกฺขเว ปณฺจ พิชฺชาตานิ
อกุชฌทานิ ๖เปว สฺขสฺสยิทานิ, ปจวี จ อสฺส, อาโป จ อสฺส, อปี นฺมานิ ภิกฺขเว
ปณฺจ พิชฺชาตานิ วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลล์ อาปชเชยฺยุณฺติ. เอวํ ภาณเต. เสยฺยถาปี
ภิกฺขเว ปจวีธาทุ, เอวํ จตฺสโส วิมฺภวณฺณจฺจิตฺติโย ทฏฺฐพฺพา. เสยฺยถาปี ภิกฺขเว
อาโปธาทุ, เอวํ นนฺทราโก ทฏฺฐพฺโพ. เสยฺยถาปี ภิกฺขเว ปณฺจ พิชฺชาตานิ, เอวํ
วิมฺภวณฺณํ สาทารํ ทฏฺฐพฺพํ.

รูปุเปยฺ ภิกฺขเว วิมฺภวณฺณํ ติฏฺฐจฺจมานํ ติฏฺฐเจยฺย, รูปารมฺมณํ รูปปฺปติฏฺฐจํ
นนฺทูปเสจฺจํ วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลล์ อาปชเชยฺยุ. เวทนุเปยฺ วา ภิกฺขเว วิมฺภวณฺณํ
ติฏฺฐจฺจมานํ ติฏฺฐเจยฺย ๖เปว นนฺทูปเสจฺจํ วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลล์ อาปชเชยฺยุ. สณฺณูปยํ
วา ๖เปว สงฺขารูปยํ วา ภิกฺขเว วิมฺภวณฺณํ ติฏฺฐจฺจมานํ ติฏฺฐเจยฺย. สงฺขารารมฺมณํ
สงฺขารปฺปติฏฺฐจํ นนฺทูปเสจฺจํ วุฑฺฒิ วิรุฬฺหิ เวปุลล์ อาปชเชยฺยุ.

โย ภิกฺขเว เอวํ วทฺเยยฺ “อหํ อณฺณตฺรุ รูปา อณฺณตฺรุ เวทนาย อณฺณตฺรุ
สณฺณาย อณฺณตฺรุ สงฺขารเอหิ วิมฺภวณฺณสฺส อากคฺคิ วา คคฺคิ วา จุคฺคิ วา อุปฺปตฺติ
วา วุฑฺฒิ วา วิรุฬฺหิ วา เวปุลล์ วา ปณฺณวเปสฺสามิ”ติ เหน่ จานํ วิชฺชติ.

รูปฐาตฺถยา เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ราโก ปหิโน โหติ, รากสฺส ปหานา โวจฺฉิขฺช-
การมฺมณํ, ปติฏฺฐจา วิมฺภวณฺณสฺส น โหติ. เวทนาฐาตฺถยา เจ.... สณฺณวฐาตฺถยา เจ....
สงฺขารฐาตฺถยา เจ.... วิมฺภวณฺณฐาตฺถยา เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ราโก ปหิโน โหติ,
รากสฺส ปหานา โวจฺฉิขฺชการมฺมณํ, ปติฏฺฐจา วิมฺภวณฺณสฺส น โหติ, ททปฺปติฏฺฐจํ
วิมฺภวณฺณํ อวิรุฬฺหํ อนภิสงฺขจฺจ วิมฺุตํ, วิมฺุตตฺถตา จิตํ, จิตตฺถตา สนฺตฺสิตํ, สนฺตฺสิตตฺถตา
น ปริตสฺสติ, อปริตสฺสํ ปจฺจตฺถตฺถวเณว ปรีนินฺพพายติ, “จีณฺนา ชาติ ๖เปว นาปรํ
อิตฺถตฺถตา”ติ ปชานาตีติ. ทฺติยํ.

๓. อุทานสตุต

[๔๕] สวาทฺถนินฺทานํ. ภควา อุทานํ อุทานสิ “โน จสฺส, โน จ เม สฺยา,
นาภวิสฺส, น เม ภวิสฺสตีติ เอวํ อธิมฺจุจฺจมาโน ภิกฺขุ จินฺนทฺเยยฺ โอรัมภากิยานิ

สโยชนานี”ติ. เอวํ วุตฺเต, อณฺณตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ “ยถากถํ ปน
ภนฺเต โน จสฺสํ, โน จ เม สียา, นาภวิสฺส, น เม ภวิสฺสตีติ เอวํ อธิมุจฺจมาโน
ภิกฺขุ ฉินฺนหะย โอรมภาคิยานิ สโยชนานี”ติ.

อิธ ภิกฺขุ อสฺสสุทฺวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทฺธสวํ ๒เปว, สปปริสฺสรมฺเม อวินีโต
รูปํ อตฺตโต สมฺนุปสฺสตี, รูปวณฺตํ วา อตฺตาทนํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมี วา
อตฺตาทนํ.... เวทนํ.... สณฺณํ.... สงฺขาร.... วิญฺญาณํ อตฺตโต สมฺนุปสฺสตี, วิญฺญาณวณฺตํ
วา อตฺตาทนํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมี วา อตฺตาทนํ.

โส อนิจฺจํ รูปํ อนิจฺจํ รูปนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ. อนิจฺจํ เวทนํ อนิจฺจา
เวทนาติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ. อนิจฺจํ สณฺณํ อนิจฺจา สณฺณาติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ.
อนิจฺเจ สงฺขารे อนิจฺจา สงฺขาราคี ยถาภุทํ นปฺปชานาติ. อนิจฺจํ วิญฺญาณํ อนิจฺจํ
วิญฺญาณนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ.

ทุกฺขํ รูปํ ทุกฺขํ รูปนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ, ทุกฺขํ เวทนํ.... ทุกฺขํ สณฺณํ....
ทุกฺখে สงฺขาร.... ทุกฺขํ วิญฺญาณํ ทุกฺขํ วิญฺญาณนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ.

อนตฺตํ รูปํ อนตฺตา รูปนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ, อนตฺตํ เวทนํ.... อนตฺตํ
สณฺณํ.... อนตฺเต สงฺขาร.... อนตฺตํ วิญฺญาณํ อนตฺตา วิญฺญาณนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ.

สงฺขตํ รูปํ สงฺขตํ รูปนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ. สงฺขตํ เวทนํ.... สงฺขตํ สณฺณํ....
สงฺขเต สงฺขาร.... สงฺขตํ วิญฺญาณํ สงฺขตํ วิญฺญาณนฺติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ. รูปํ
วิภวิสฺสตีติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ. เวทนา วิภวิสฺสตี. สณฺณา วิภวิสฺสตี. สงฺขารวา
วิภวิสฺสตี. วิญฺญาณํ วิภวิสฺสตีติ ยถาภุทํ นปฺปชานาติ.

สุทฺวา จ โข ภิกฺขุ อริยสวโก อริยานํ ทสฺสวํ อริยธมฺมสฺส โกวิโท อริยธมฺเม
สุวินีโต, สปปริสฺสานํ ทสฺสวํ สปปริสฺสธมฺมสฺส โกวิโท สปปริสฺสธมฺเม สุวินีโต
น รูปํ อตฺตโต.... น เวทนํ.... น สณฺณํ.... น สงฺขาร.... น วิญฺญาณํ อตฺตโต
สมฺนุปสฺสตี.

โส อนิจฺจํ รูปํ “อนิจฺจํ รูปนฺ”ติ ยถาภุทํ ปชานาติ. อนิจฺจํ เวทนํ.... อนิจฺจํ สณฺณํ....
อนิจฺเจ สงฺขาร.... อนิจฺจํ วิญฺญาณํ “อนิจฺจํ วิญฺญาณนฺ”ติ ยถาภุทํ ปชานาติ. ทุกฺขํ
รูปํ.... ทุกฺขํ วิญฺญาณํ.... อนตฺตํ รูปํ.... อนตฺตํ วิญฺญาณํ.... สงฺขตํ รูปํ.... สงฺขตํ

วิมฺวณํ “สงฺขมํ วิมฺวณนํ”ติ ยถาภุํ ปชานาติ. “รูปํ วิภวิสฺสตี”ติ ยถาภุํ ปชานาติ. เวทนา. สมฺม. สงฺขาร. “วิมฺวณํ วิภวิสฺสตี”ติ ยถาภุํ ปชานาติ.

โส รูปสฺส วิภวา, เวทนาย วิภวา, สมฺม. วิภวา, สงฺขารานํ วิภวา, วิมฺวณสฺส วิภวา เอวํ โข ภิกฺขุ “โน จสฺส, โน จ เม สียา, นาภวิสฺส, น เม ภวิสฺสตี”ติ เอวํ อธิมุจฺจมาโน ภิกฺขุ จินฺตเยยฺย โอรมภาคียานิ สโยชนานีติ. เอวํ อธิมุจฺจมาโน ภนฺเต ภิกฺขุ จินฺตเยยฺย โอรมภาคียานิ สโยชนานีติ.

กถํ ปน ภนฺเต ชานโต กถํ ปสฺสโต อนนฺตรา อาสวานํ ขโย โหตีติ? อธิ ภิกฺขุ อสฺสทฺวา ปุถุชฺชนโน อตฺติทาเย จาเน ทาสํ อาปชฺชติ, ทาโส เหลสา ภิกฺขุ อสฺสทฺวาโต ปุถุชฺชนสฺส โน จสฺส, โน จ เม สียา, นาภวิสฺส, น เม ภวิสฺสตีติ.

สฺสทฺวา จ โข ภิกฺขุ อริยสวโก อตฺติทาเย จาเน น ทาสํ อาปชฺชติ. น เหลสา ภิกฺขุ ทาโส สฺสทฺวาโต อริยสวกสฺส โน จสฺส, โน จ เม สียา, นาภวิสฺส, น เม ภวิสฺสตีติ. รูปํปญฺญํ ภาวํ วิมฺวณํ ติฏฺฐจฺจมานํ ติฏฺฐเจยฺย, รูปารมฺมณํ รูปปฺปตฺติจํ นนฺทูปเสจฺจ นนฺทูปเสจฺจ วิรพฺพิ เวปุลฺลํ อาปชฺชเยยฺย. เวทนํปญฺญํ ภาวํ วิมฺวณํ ติฏฺฐจฺจมานํ ติฏฺฐเจยฺย, สงฺขารารมฺมณํ สงฺขารปฺปตฺติจํ นนฺทูปเสจฺจ นนฺทูปเสจฺจ วิรพฺพิ เวปุลฺลํ อาปชฺชเยยฺย.

โย ภิกฺขุ เอวํ วทเยยฺย “อหฺมณฺณตฺวํ รูปา อณฺณตฺวํ เวทนาย อณฺณตฺวํ สมฺม. อณฺณตฺวํ สงฺขารเอหิ วิมฺวณสฺส อาคตี วา คตี วา จตี วา อุปฺปตฺตี วา วุทฺธํ วา วิรพฺพิ วา เวปุลฺลํ วา ปณฺณเปตฺตสํ”ติ เนทํ จานํ วิชฺชติ.

รูปธาทุยา เจ ภิกฺขุ ภิกฺขุโน ราโค ปหีนโน โหติ, รากสฺส ปหานา โวจฺฉิขฺชการมฺมณํ, ปตฺติจฺจา วิมฺวณสฺส น โหติ. เวทนธาทุยา เจ ภิกฺขุ ภิกฺขุโน.... สมฺม. ธาทุยา เจ ภิกฺขุ ภิกฺขุโน.... สงฺขารธาทุยา เจ ภิกฺขุ ภิกฺขุโน.... วิมฺวณธาทุยา เจ ภิกฺขุ ภิกฺขุโน ราโค ปหีนโน โหติ, รากสฺส ปหานา โวจฺฉิขฺชการมฺมณํ, ปตฺติจฺจา วิมฺวณสฺส น โหติ, ททปฺปตฺติจํ วิมฺวณํ อวิรพฺพิ อนภิสงฺขจฺจ วิมฺมตฺตํ, วิมฺมตฺตตฺตา จิตฺตํ, จิตฺตตฺตา สนฺตฺตํ, สนฺตฺตตฺตา น ปรีตสฺสตี, อปรีตสฺสํ ปจฺจตฺตตฺตเวว ปรีนินฺนพายติ, “ชีณ

ชาติ ๖ เปว นาปรํ อิตฺตตฺตยา”ติ ปชานาติ. เอวํ โข ภิกฺขุ ชานโต เอวํ ปสฺสโต
อนนฺตรา อาสวานํ ขโย โหติ”ติ. ตถียํ.

๔. อุปาทานปริวตฺตตนฺตฺต

[๕๖] สวาทฺถุณินฺทํ. ปณฺจิเม ภิกฺขเว อุปาทานกฺขนฺธา. กตฺตเม ปณฺจ?
รูปฺอุปาทานกฺขนฺโธ เวทฺนูปาทานกฺขนฺโธ สณฺณูปาทานกฺขนฺโธ สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ
วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ. ยาวกัณฺณจาทํ ภิกฺขเว อิเม ปณฺจอุปาทานกฺขนฺธํ จตฺตปริวตฺตํ
ยถาภูตํ น อพฺภวณฺณาสี, เนว ตาวาทํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก
สสฺสสมณพฺรหฺมณียา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนฺตฺตวํ สมนฺมาสมโพรฺธ อภิสมฺพุทฺโธ
ปจฺจวณฺณาสี. ยโต จ ขวาทํ ภิกฺขเว อิเม ปณฺจอุปาทานกฺขนฺธํ จตฺตปริวตฺตํ ยถาภูตํ
อพฺภวณฺณาสี, อถาทํ ภิกฺขเว สเทวเก ๖ เปว สเทวมนุสฺสาย อนฺตฺตวํ สมนฺมาสมโพรฺธ
อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจวณฺณาสี.

กถณฺจ จตฺตปริวตฺตํ รูปํ อพฺภวณฺณาสี, รูปสมฺพุทฺธํ อพฺภวณฺณาสี, รูปนิโรธํ อพฺภวณฺณาสี,
รูปนิโรธคามินีปฏฺิปปทํ อพฺภวณฺณาสี. เวทนํ ๖ เปว สณฺณํ ๖ เปว สงฺขารํ ๖ เปว
วิญฺญาณํ อพฺภวณฺณาสี, วิญฺญาณสมฺพุทฺธํ อพฺภวณฺณาสี, วิญฺญาณนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ
อพฺภวณฺณาสี.

กตฺตเมว ภิกฺขเว รูปํ? จตฺตาโร จ มหาภูตา จตฺตุนฺณจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปํ.
อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว รูปํ. อาหารสมฺพุทฺธา รูปสมฺพุทฺโธ, อาหารนิโรธา รูปนิโรธ,
อยเมว อริโย อญฺจกโก มคฺโค รูปนิโรธคามินีปฏฺิปปทา. เสยฺยถิทํ: สมนฺมาทิฏฺฐิ
๖ เปว สมนฺมาสมาริ.

เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺรหฺมณฺา วา เอวํ รูปํ อภินฺถาย, เอวํ
รูปสมฺพุทฺธํ อภินฺถาย, เอวํ รูปนิโรธํ อภินฺถาย, เอวํ รูปนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ อภินฺถาย
รูปสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏฺิปปนฺนา, เท สุปฏฺิปปนฺนา. เย สุปฏฺิปปนฺนา, เท
อิมสฺมี ฐมฺมวินเย คารุณฺติ.

เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺรหฺมณฺา วา เอวํ รูปํ อภินฺถาย, เอวํ
รูปสมฺพุทฺธํ อภินฺถาย, เอวํ รูปนิโรธํ อภินฺถาย, เอวํ รูปนิโรธคามินี ปฏฺิปปทํ อภินฺถาย
รูปสฺส นิพฺพิททา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมุตฺตา, เท สุวิมุตฺตา. เย สุวิมุตฺตา, เท
เกวลินฺ. เย เกวลินฺ, วฏฺฏํ เทสํ นตฺถิ ปณฺณาย.

กตมา จ ภิกฺขเว เวทนา? ฉยเม ภิกฺขเว เวทนาภายา, จกฺขสมฺผลฺลสา เวทนา
โสทสมฺผลฺลสา เวทนา ฆานสมฺผลฺลสว เวทนา จีวฺหาสมฺผลฺลสา เวทนา กายสมฺผลฺลสา
เวทนา มโนสมฺผลฺลสา เวทนา. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว เวทนา. ผลฺลสฺสทฺทยา เวทนา-
สมฺทโย, ผลฺลสนิโรธา เวทนานิโรโธ. อยเมว อริโย อญฺจํคิโก มคฺโค เวทนานิโรธ-
คามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ: สมฺมาทิฏฺฐิ ๖เปว สมฺมาสมาริ.

เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺราหฺมณฺา วา เอวํ เวทนํ อภิญฺญา, เอวํ
เวทนาสมฺทยํ อภิญฺญา, เอวํ เวทนานิโรธํ อภิญฺญา, เอวํ เวทนานิโรธคามินี
ปฏิบัติ อภิญฺญา เวทนาย นิพฺพิทาย วิรจาย นิโรธาย ปฏิปन्นา, เท สุปฺปฏิปन्นา.
เย สุปฺปฏิปन्นา, เท อิมสฺมี ฐมฺมวินเย คารุณฺติ.

เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺราหฺมณฺา วา เอวํ เวทนํ อภิญฺญา,
เอวํ เวทนาสมฺทยํ อภิญฺญา, เอวํ เวทนานิโรธํ อภิญฺญา. เอวํ เวทนานิโรธคามินี
ปฏิบัติ อภิญฺญา ๖เปว วฏฺฐํ เทสํ นตฺถิ ปณฺณापฺนาย.

กตมา จ ภิกฺขเว สณฺณว? ฉยเม ภิกฺขเว สณฺณวภายา: รูปสณฺณว สทฺทสณฺณว
คณฺฐสณฺณว รสสณฺณว โสภฺจพฺพสณฺณว ฐมฺมสณฺณว. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สณฺณว.
ผลฺลสฺสทฺทยา สณฺณวสมฺทโย, ผลฺลสนิโรธา สณฺณวานิโรโธ. อยเมว อริโย อญฺจํคิโก
มคฺโค สณฺณวานิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ: สมฺมาทิฏฺฐิ ๖เปว สมฺมาสมาริ. เย
หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺราหฺมณฺา วา เอวํ สณฺณวํ อภิญฺญา ๖เปว วฏฺฐํ
เทสํ นตฺถิ ปณฺณापฺนาย.

กตเม จ ภิกฺขเว สงฺขารว? ฉยเม ภิกฺขเว เจตนาภายา: รูปสณฺเจตนา สทฺทสณฺเจตนา
คณฺฐสณฺเจตนา รสสณฺเจตนา โสภฺจพฺพสณฺเจตนา ฐมฺมสณฺเจตนา. อิมํ วุจฺจติ
ภิกฺขเว สงฺขารว. ผลฺลสฺสทฺทยา สงฺขารสมฺทโย, ผลฺลสนิโรธา สงฺขารนิโรโธ. อยเมว
อริโย อญฺจํคิโก มคฺโค สงฺขารนิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ: สมฺมาทิฏฺฐิ ๖เปว
สมฺมาสมาริ.

เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺราหฺมณฺา วา เอวํ สงฺขารํ อภิญฺญา, เอวํ
สงฺขารสมฺทยํ อภิญฺญา, เอวํ สงฺขารนิโรธํ อภิญฺญา, เอวํ สงฺขารนิโรธคามินี

ปฏิบัติ อภิญญา สงฆารานํ นิพพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปนฺนา, เท สุปฏิปนฺนา.
 เย สุปฏิปนฺนา, เท อิมสฺมี ฐมฺมวินฺเย คานฺติ.

เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา เอวํ สงฺฆาเร อภิญญา,
 เอวํ สงฺฆารสมุทฺธํ อภิญญา, เอวํ สงฺฆารนิโรธํ อภิญญา, เอวํ สงฺฆารนิโรธคามินี
 ปฏิปทํ อภิญญา สงฆารานํ นิพพิทา วิราคา นิโรธา อนฺนปาทา วิมุตฺตา, เท
 สุวิมุตฺตา. เย สุวิมุตฺตา, เท เกวลีโน. เย เกวลีโน, วฏฺฐํ เทสํ นตฺถิ ปณฺณาปนาย.

กตมญฺจ ภิกฺขเว วิญฺญาณํ? ฉยเม ภิกฺขเว วิญฺญาณกายา: จกฺขุวิญฺญาณํ
 โสทวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ กายวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ. อิทํ วุจฺจติ
 ภิกฺขเว วิญฺญาณํ. นามรูปสมุทฺทยา วิญฺญาณสมุทฺทโย, นามรูปนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ.
 อยเมว อริโย อฏฺฐังคิกโก มคฺโค วิญฺญาณนิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยธัมมํ: สมฺมาทิฏฺฐิ
 ะเปว สมฺมาสมาริ.

เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา เอวํ วิญฺญาณํ อภิญญา,
 เอวํ วิญฺญาณสมุทฺธํ อภิญญา, เอวํ วิญฺญาณนิโรธํ อภิญญา, เอวํ วิญฺญาณ-
 นิโรธคามินี ปฏิปทํ อภิญญา วิญฺญาณสฺส นิพพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปนฺนา,
 เท สุปฏิปนฺนา. เย สุปฏิปนฺนา, เท อิมสฺมี ฐมฺมวินฺเย คานฺติ.

เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺราหฺมณฺหา วา เอวํ วิญฺญาณํ อภิญญา,
 เอวํ วิญฺญาณสมุทฺธํ อภิญญา, เอวํ วิญฺญาณนิโรธํ อภิญญา, เอวํ วิญฺญาณ-
 นิโรธคามินี ปฏิปทํ อภิญญา วิญฺญาณสฺส นิพพิทา วิราคา นิโรธา อนฺนปาทา
 วิมุตฺตา, เย วิมุตฺตา, เท สุวิมุตฺตา. เย สุวิมุตฺตา, เท เกวลีโน. เย เกวลีโน,
 วฏฺฐํ เทสํ นตฺถิ ปณฺณาปนายาติ. จตฺตถ.

๕. สตฺตยฺยจฺจนสฺสุตฺต

[๕๗] เอวเม สุตฺถ: เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวนเ อนาถปิณ-
 ฑิกสฺส อารามเ. ททฺร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสิ ภิกฺขโวติ. ภทฺนเตติ เท ภิกฺขุ
 ภควโต ปจฺจสฺสโต. ภควา เอตทวโจ: สตฺตยฺยจฺจนกฺสโล ภิกฺขเว ภิกฺขุ ทิวรูปปริกฺขี
 อิมสฺมี ฐมฺมวินฺเย เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปริโสติ วุจฺจติ. กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ
 สตฺตยฺยจฺจนกฺสโล โหติ? อิท ภิกฺขเว ภิกฺขุ รูปํ ปชานาติ, รูปสมุทฺธํ ปชานาติ,

รูปนิโรธ ปชานาติ, รูปนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานาติ. รูปสฺส อสฺสาทํ ปชานาติ, รูปสฺส อาทีนํ ปชานาติ, รูปสฺส นิสฺสรณํ ปชานาติ. เวทนํ ปชานาติ ๖เปว สณฺณ ๖เปว สงฺขาร ๖เปว วิมฺภวณํ ปชานาติ, วิมฺภวณสมฺมทํ ปชานาติ, วิมฺภวณนิโรธํ ปชานาติ, วิมฺภวณนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานาติ. วิมฺภวณสฺส อสฺสาทํ ปชานาติ, วิมฺภวณสฺส อาทีนํ ปชานาติ, วิมฺภวณสฺส นิสฺสรณํ ปชานาติ.

กตมญฺจ ภิกฺขเว รุปํ? จตฺถาโร จ มหาภูตา จตฺนุนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปํ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว รุปํ. อาหารสมฺมทฺยา รูปสมฺมทโย, อาหารนิโรธฺยา รูปนิโรธฺ. อยมเว อริโย อญฺจจฺกโก มคฺโค รูปนิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ: สมฺมาทิฏฺฐิ ๖เปว สมฺมาสมฺมาธิ.

ยํ รุปํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สฺสํ โสมนสฺสํ, อยํ รูปสฺส อสฺสาทโก. ยํ รุปํ อนิจฺจํ ทฺกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, อยํ รูปสฺส อาทีนโว. โย รูปสฺมึ จนนฺทราควินโย จนนฺทราควปฺพานํ, อิทํ รูปสฺส นิสฺสรณํ.

เย หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺรหฺมณฺหา วา เอวํ รุปํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสมฺมทํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปนิโรธํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปนิโรธคามินี ปฏิปทํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสฺส อสฺสาทํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสฺส อาทีนํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเวย รูปสฺส นิพฺพิทาย วิรกาย นิโรธาย ปฏิปन्नํ, เท สุปฺปฏิปन्नํ. เย สุปฺปฏิปन्नํ, เท อิมสฺมึ ธมฺมวินเย การุณฺติ.

เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺรหฺมณฺหา วา เอวํ รุปํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสมฺมทํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปนิโรธํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปนิโรธคามินี ปฏิปทํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสฺส อสฺสาทํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสฺส อาทีนํ อภิญฺเวย, เอวํ รูปสฺส นิสฺสรณํ อภิญฺเวย รูปสฺส นิพฺพิทาย วิรกาย นิโรธาย อนุปาทา วิมฺกฺตฺตา, เท สฺวิมฺกฺตฺตา. เย สฺวิมฺกฺตฺตา, เท เกวลินฺ. เย เกวลินฺ, วฏฺฐํ เทสํ นตฺถิ ปณฺณปณาย.

กตมา จ ภิกฺขเว เวทนา? จยิเม ภิกฺขเว เวทนากายา: จกฺขุสมฺมสฺสชฺชา เวทนา ๖เปว มโนสมฺมสฺสชฺชา เวทนา. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว เวทนา. สสฺสสมฺมทฺยา เวทนา-สมฺมทโย, สสฺสนิโรธฺยา เวทนานิโรธฺ. อยมเว อริโย อญฺจจฺกโก มคฺโค เวทนานิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ: สมฺมาทิฏฺฐิ ๖เปว สมฺมาสมฺมาธิ.

ยํ เวทนํ ปฏิจฺจุ อูปฺปชฺชติ สฺขํ โสมนสฺสํ, อยํ เวทนาย อสฺสาโท. ยา เวทนา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, อยํ เวทนาย อาทีนโว. โย เวทนาย จนฺทราก-
วินโย จนฺทรากปฺปหํ, อิทํ เวทนาย นิสฺสรณํ.

เย ทิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺรหฺมณฺหา วา เอวํ เวทนํ อภิญฺเวย, เอวํ
เวทนาสมุทฺทํ อภิญฺเวย, เอวํ เวทนานิโรธํ อภิญฺเวย, เอวํ เวทนานิโรธคามินี ปฏิปทํ
อภิญฺเวย, เอวํ เวทนาย อสฺสทํ อภิญฺเวย, เอวํ เวทนาย อาทีนํ อภิญฺเวย,
เอวํ เวทนาย นิสฺสรณํ อภิญฺเวย เวทนาย นิพฺพิทาย วิรํคาย นิโรธาย ปฏิปन्नํ,
เต สุปฺปฏิปन्नํ. เย สุปฺปฏิปन्नํ, เต อิมสฺมี ฐมฺมวินเย คารุณฺติ.

เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺรหฺมณฺหา วา เอวํ เวทนํ อภิญฺเวย ฯเปฯ
วฏฺฐํ เตสํ นตฺถิ ปณฺณํ.

กถมา จ ภิกฺขเว สญฺญา? จยิเม ภิกฺขเว สญฺญากายา: รุปสญฺญา สทฺทสญฺญา
กเชสญฺญา รสสญฺญา โสภุจฺพหสญฺญา ฐมฺมสญฺญา. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สญฺญา.
ผลฺลสฺสสมุทฺทยา สญฺญาสมุทโย, ผลฺลสฺสนิโรธํ สญฺญานิโรธํ. อยเมว อริโย อญฺฺจกโก
มคฺโค สญฺญานิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ: สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ สมฺมาสมาริ ฯเปฯ
วฏฺฐํ เตสํ นตฺถิ ปณฺณํ.

กถเม จ ภิกฺขเว สงฺขารํ? จยิเม ภิกฺขเว เจตนาทายา: รุปสญฺเจตนา ฯเปฯ
ฐมฺมสญฺเจตนา. อิเม วุจฺจติ ภิกฺขเว สงฺขารํ. ผลฺลสฺสสมุทฺทยา สงฺขารสมุทโย, ผลฺลสฺสนิโรธํ
สงฺขารนิโรธํ. อยเมว อริโย อญฺฺจกโก มคฺโค สงฺขารนิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ:
สมฺมาทิฏฺฐิ ฯเปฯ สมฺมาสมาริ.

ยํ สงฺขารํ ปฏิจฺจุ อูปฺปชฺชติ สฺขํ โสมนสฺสํ, อยํ สงฺขารานํ อสฺสาโท. ये
สงฺขารํ อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, อยํ สงฺขารานํ อาทีนโว. โย สงฺขารสฺส
จนฺทรากวินโย จนฺทรากปฺปหํ, อิทํ สงฺขารานํ นิสฺสรณํ.

เย ทิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺหา วา พฺรหฺมณฺหา วา เอวํ สงฺขารํ อภิญฺเวย, เอวํ
สงฺขารสมุทฺทํ อภิญฺเวย, เอวํ สงฺขารนิโรธํ อภิญฺเวย, เอวํ สงฺขารนิโรธคามินี

ปฏิบัติ อภิญญา ๖ เป่า สงฆารานํ นิพพิทาย วิจารณ์ ปฏิปณฺหา, เท
สุปฏิปณฺหา. เอ สุปฏิปณฺหา, เท อิมสฺมี ฐมฺมวินเย คารุณฺติ ๖ เป่า วฏฺฐํ เสดํ นตฺติ
ปณฺณพณฺย.

กถมญฺจ ภิกฺขเว วิญฺญาณํ? จยิเม ภิกฺขเว วิญฺญาณกฺยา: จกฺขุวิญฺญาณํ
โสทวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ กายวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํ. อิทํ วุจฺจติ
ภิกฺขเว วิญฺญาณํ. นามรูปสมุทฺทยา วิญฺญาณสมุทฺทโย, นามรูปนิโรธฺยา วิญฺญาณนิโรธฺ.
อยมฺว อริโย อฏฺฐจฺกโก มคฺโค วิญฺญาณนิโรธคามินิํ ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ: สมฺมา-
ทิฏฺฐิ ๖ เป่า สมฺมาสมาริ.

ยํ วิญฺญาณํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สฺสํ โสมนสฺสํ, อยํ วิญฺญาณสฺส อสฺสาโท. ยํ
วิญฺญาณํ อนิจฺจํ ทกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, อยํ วิญฺญาณสฺส อาทีนโว. โย วิญฺญาณสฺสํ
จนฺทราควินโย จนฺทราคปฺปหานํ, อิทํ วิญฺญาณสฺสํ นิสฺสรณํ.

เอ หิ เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺรหฺมณฺา วา เอวํ วิญฺญาณํ อภิญฺญา, เอวํ
วิญฺญาณสมุทฺทํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณนิโรธํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณ-
นิโรธคามินิํ ปฏิปทํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณสฺส อสฺสาทํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณสฺส
อาทีนํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณสฺสํ นิสฺสรณํ อภิญฺญา วิญฺญาณสฺสํ นิพฺพิทาย
วิจารณ์ วิจารณ์ ปฏิปณฺหา, เท สุปฏิปณฺหา. เอ สุปฏิปณฺหา, เท อิมสฺมี ฐมฺม-
วินเย คารุณฺติ.

เอ จ โช เกจิ ภิกฺขเว สมณฺา วา พฺรหฺมณฺา วา เอวํ วิญฺญาณํ อภิญฺญา, เอวํ
วิญฺญาณสมุทฺทํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณนิโรธํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณนิโรธคามินิํ
ปฏิบัติ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณสฺส อสฺสาทํ อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณสฺส อาทีนํ
อภิญฺญา, เอวํ วิญฺญาณสฺสํ นิสฺสรณํ อภิญฺญา วิญฺญาณสฺสํ นิพฺพิทาย วิจารณ์
วิจารณ์ อนุปาทา วิมุตฺตา, เท สุวิมุตฺตา. เอ สุวิมุตฺตา, เท เกวลินฺ. เอ เกวลินฺ,
วฏฺฐํ เสดํ นตฺติ ปณฺณพณฺย. เอวํ โช ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุตตญาณกฺุสโล โหติ.

กถมญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ทิวิรูปปริกฺขิํ โหติ? อิท ภิกฺขเว ภิกฺขุ ธาตุโส อุปปริกฺขติ,
อายตนโส อุปปริกฺขติ, ปฏิจฺจสมุปาทโส อุปปริกฺขติ. เอวํ โช ภิกฺขเว ภิกฺขุ

ทิวรูปปริกขี โหติ. สยตมฺหฺมจฺจํ กุสโล ภิกฺขเว ภิกฺขุ ทิวรูปปริกขี อิมสฺมี ฐมฺมวินเย
เกวลี วุสสวา อุตฺตมปฺริโสติ วุจฺจติ. ปญฺจม.

๖. สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

[๕๘] สวคฺคินิทานํ. ทถาคโต ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ รูปสฺส นินฺพพิทา
วิราคะ นิโรธะ อนุปาทา วิมุตฺโต สมฺมาสมฺพุทฺโธติ วุจฺจติ. ภิกฺขุปี ภิกฺขเว ปญฺญาวิมุตฺโต
รูปสฺส นินฺพพิทา วิราคะ นิโรธะ อนุปาทา วิมุตฺโต ปญฺญาวิมุตฺโตติ วุจฺจติ.

ทถาคโต ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เวทนาย นินฺพพิทา วิราคะ นิโรธะ
อนุปาทา วิมุตฺโต สมฺมาสมฺพุทฺโธติ วุจฺจติ. ภิกฺขุปี ภิกฺขเว ปญฺญาวิมุตฺโต เวทนาย
นินฺพพิทา ะเปว ปญฺญาวิมุตฺโตติ วุจฺจติ.

ทถาคโต ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สยฺมาย ะเปว สงฺฆารานํ ะเปว วิญ-
ญานสฺส นินฺพพิทา วิราคะ นิโรธะ อนุปาทา วิมุตฺโต สมฺมาสมฺพุทฺโธติ วุจฺจติ.
ภิกฺขุปี ภิกฺขเว ปญฺญาวิมุตฺโต วิญญานสฺส นินฺพพิทา วิราคะ นิโรธะ อนุปาทา
วิมุตฺโต ปญฺญาวิมุตฺโตติ วุจฺจติ.

ตตฺว ไช ภิกฺขเว โก วิเสโส, โก อธิปฺปายโส,^๑ ที นานากรรมํ ทถาคตสฺส
อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปญฺญาวิมุตฺเตน ภิกฺขุณาติ? ภควมฺมุตฺตา โน ภนฺเต ฐมฺมา
ภควนฺตติกา ภควปฺปัสสณฺหา, สาธุ วต ภนฺเต ภควนฺตตฺถเมว ปฏฺฐิภาตฺถุ เอตสฺส
ภาสิตสฺส อตฺถो, ภควโต สุตฺวา ภิกฺขุ ธาเรสฺสเนตฺติ. เทนหิ ภิกฺขเว สฺสณฺหา สาธุกํ
มนสิโกโรถ, ภาสิตฺถามิตฺติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ ไช เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสโส. ภควา
เอตทโวจ:

ทถาคโต ภิกฺขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเททา,
อสนฺชาตสฺส มคฺคสฺส สยฺชเนตา,^๒ อนนฺชาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา, มคฺคณฺณ มคฺควิทู
มคฺคโกวิทฺ, มคฺคานุกา จ ภิกฺขเว เอตฺรหิ สวภา วิหรนฺติ, ปจฺฉา สมฺนฺนาคทา.
อัย ไช ภิกฺขเว วิเสโส, อัย อธิปฺปายโส, อิทํ นานากรรมํ ทถาคตสฺส อรหโต
สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปญฺญาวิมุตฺเตน ภิกฺขุณาติ. จญฺจ.

๗. อนตฺตลกฺขณสยุต

[๕๙] เอกํ สมยํ ภควา พาราณสียํ วิหริติ อิลิปตเน มิกทาเย. ทตฺร โช ภควา ปณฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อามนฺเตสิ ๖เปว เอตทโวจ:

รูปํ ภิกฺขเว อนตฺตา, รูปณฺจ หิทฺถํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทฺถํ รูปํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺเภถ จ รูปे “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โช ภิกฺขเว รูปํ อนตฺตา, ทสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ รูปे “เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสิ”ติ.

เวทนา อนตฺตา, เวทนา จ หิทฺถํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทฺถํ เวทนา อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺเภถ จ เวทนาย “เอวํ เม เวทนา โหตุ, เอวํ เม เวทนา มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โช ภิกฺขเว เวทนา อนตฺตา, ทสฺมา เวทนา อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ เวทนาย “เอวํ เม เวทนา โหตุ, เอวํ เม เวทนา มา อโหสิ”ติ.

สณฺหา อนตฺตา ๖เปว สงฺขารา อนตฺตา, สงฺขารา จ หิทฺถํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทฺถํ สงฺขารา อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺเภถ จ สงฺขารสฺส “เอวํ เม สงฺขารา โหตุ, เอวํ เม สงฺขารา มา อเหสฺนุ”ติ. ยสฺมา จ โช ภิกฺขเว สงฺขารา อนตฺตา, ทสฺมา สงฺขารา อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ สงฺขารสฺส “เอวํ เม สงฺขารา โหตุ, เอวํ เม สงฺขารา มา อเหสฺนุ”ติ.

วิญฺญาณํ อนตฺตา, วิญฺญาณณฺจ หิทฺถํ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส, นยิทฺถํ วิญฺญาณํ อาพาธาย สํวตฺเตยฺย, ลพฺเภถ จ วิญฺญาณเ “เอวํ เม วิญฺญาณํ โหตุ, เอวํ เม วิญฺญาณํ มา อโหสิ”ติ. ยสฺมา จ โช ภิกฺขเว วิญฺญาณํ อนตฺตา, ทสฺมา วิญฺญาณํ อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ วิญฺญาณเ “เอวํ เม วิญฺญาณํ โหตุ, เอวํ เม วิญฺญาณํ มา อโหสิ”ติ.

ทํ กิ มลฺลธ ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ, ทุกฺขํ วา ทํ สุขํ วาติ? ทุกฺขํ ภนฺเต. ยํ ปนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ, กลลฺธํ นุ ทํ สมนุสฺสิตุ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา”ติ? โน เหนฺก ภนฺเต. เวทนา ๖เปว สณฺหา ๖เปว สงฺขารา ๖เปว วิญฺญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ?

อนิจฺจํ ภนฺเต. ยํ ปณฺณิจฺจํ, ทฺวํ วา ตํ สุขํ วาติ? ทฺวํ ภนฺเต. ยํ ปณฺณิจฺจํ
ทฺวํ วิปริณามธมฺมํ, กถํ นุ ตํ สมฺมปฺปสฺสํ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺมิ, เอโส เม
อตุตฺตา”ติ? โน เหนฺตํ ภนฺเต.

ทสฺมาทฺธิ ภิกฺขเว ยงฺกิลฺลิจิ รุปํ อตีตํ นาคตปฺปจฺจปฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา
วา โยพาริกํ วา สุขํ วา หีนํ วา ปณฺธิตํ วา ยํ ทฺวเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รุปํ
“เนตํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตุตฺตา”ติ เอวเมตํ ยถาภุตํ สมฺมปฺปญฺญา ยทฺวํ.
ยา กาจิ เวทฺหา อตีตํ นาคตปฺปจฺจปฺปนฺนา ๖เปว ยา ทฺวเร สนฺติเก วา, สพฺพา
เวทฺหา “เนตํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตุตฺตา”ติ เอวเมตํ ยถาภุตํ สมฺมปฺป
ญฺญา ยทฺวํ.

ยา กาจิ สญฺญา ๖เปว เย เกจิ สงฺขารว อตีตํ นาคตปฺปจฺจปฺปนฺนา ๖เปว ये
ทฺวเร สนฺติเก วา, สพฺเพ สงฺขารว “เนตํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตุตฺตา”ติ
เอวเมตํ ยถาภุตํ สมฺมปฺปญฺญา ยทฺวํ.

ยงฺกิลฺลิจิ วิญฺญาณํ อตีตํ นาคตปฺปจฺจปฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา โยพาริกํ
วา สุขํ วา หีนํ วา ปณฺธิตํ วา ยํ ทฺวเร สนฺติเก วา, สพฺพํ วิญฺญาณํ “เนตํ
มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อตุตฺตา”ติ เอวเมตํ ยถาภุตํ สมฺมปฺปญฺญา ยทฺวํ.

เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสวโก รุปสฺสํ นินฺนํ, เวทฺหานํ นินฺนํ,
สญฺญานํ นินฺนํ, สงฺขารสฺสํ นินฺนํ, วิญฺญาณสฺสํ นินฺนํ, นินฺนํ
วิรชฺชติ, วิรชฺคา วิมฺลชฺชติ, วิมฺลชฺชสฺสํ “วิมฺลชฺช”มิตฺติ ฌาณํ โหติ, “ชีณา ชาติ, วุสฺสํ
พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺถายา”ติ ปชานาตีติ.

อิทมฺโวจ ภควา. อตฺตมฺนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทํ.
อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยาकरणสฺสํ ภณฺณมานํ ปญฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขุํ อนุปาทาย อาสเวหิ
จิตฺตานํ วิมฺลชฺชติ. สตฺตมํ.

๘. มหาลิสุตต

[๖๐] เอวมุเม สุตํ: เอกํ สมยํ ภควา เวสาลิยํ วิหริติ มหาวเน กุฎาคารสาธาย. อถ โข มหาลิสิจฺฉวิ เยน ภควา เทนุปสงฺกมิ ฯ เป ฯ เอกมนฺตํ นิสินโน โข มหาลิสิจฺฉวิ ภควนฺตํ เอตทโวจ:

ปุรโณ ฆนฺเต กสฺสโป เอวมาห “นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สุตฺตานํ สงฺกิลเสาย, อเหตุ อุปฺปจฺจยา สุตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺติ. นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สุตฺตานํ วิสฺสุทฺธิยา, อเหตุ อุปฺปจฺจยา สุตฺตา วิสฺสุตฺตมนฺตํ”ติ, อิท ภควา กิมาหติ?

อตฺถิ มหาลิสเหตุ อตฺถิ ปจฺจโย สุตฺตานํ สงฺกิลเสาย, สเหตุ สปปจฺจยา สุตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺติ. อตฺถิ มหาลิสเหตุ อตฺถิ ปจฺจโย สุตฺตานํ วิสฺสุทฺธิยา, สเหตุ สปปจฺจยา สุตฺตา วิสฺสุตฺตมนฺตํ.

กตโม ปน ฆนฺเต เหตุ กตโม ปจฺจโย สุตฺตานํ สงฺกิลเสาย, กถํ สเหตุ สปปจฺจยา สุตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺตํ?

รูปญ จ หิ มหาลิส เอกนฺตทุกฺขํ อภวิสส ทุกฺขานุปตฺติํ ทุกฺขาวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ สฺสฺเสน, น ยิทํ สุตฺตา รูปสฺมี สารชฺเชยฺย. ยสฺมา จ โข มหาลิส รูปํ สฺขํ สฺขานุปตฺติํ สฺขาวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ ทุกฺเซน, ตสฺมา สุตฺตา รูปสฺมี สารชฺชนฺติ, สาราคา สณฺณชฺชนฺติ, สณฺโณคา สงฺกิลิสฺสนฺติ. อยํ โข มหาลิส เหตุ อยํ ปจฺจโย สุตฺตานํ สงฺกิลเสาย, เอวํ สเหตุ สปปจฺจยา สุตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺติ.

เวทนา จ หิ มหาลิส เอกนฺตทุกฺขา อภวิสส ทุกฺขานุปตฺติตา ทุกฺขาวกฺกนฺตา อนวกฺกนฺตา สฺสฺเสน, น ยิทํ สุตฺตา เวทนาย สารชฺเชยฺย. ยสฺมา จ โข มหาลิส เวทนา สฺสา สฺขานุปตฺติตา สฺขาวกฺกนฺตา อนวกฺกนฺตา ทุกฺเซน, ตสฺมา สุตฺตา เวทนาย สารชฺชนฺติ, สาราคา สณฺณชฺชนฺติ, สณฺโณคา สงฺกิลิสฺสนฺติ. อยํ โข มหาลิส เหตุ อยํ ปจฺจโย สุตฺตานํ สงฺกิลเสาย. เอวํ สเหตุ สปปจฺจยา สุตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺติ.

สณฺญา จ หิ มหาลิส ฯ เป ฯ สงฺขาราว จ หิ มหาลิส เอกนฺตทุกฺขา อภวิสสสฺส ทุกฺขานุปตฺติตา ทุกฺขาวกฺกนฺตา อนวกฺกนฺตา สฺสฺเสน, น ยิทํ สุตฺตา สงฺขารสฺส สารชฺ-

เชยฺยํ. ยสฺมา จ โข มหาลฺล สงฺขารว สฺสา สฺซานุปตฺติตา สฺชาวกฺกนฺตา อนวกฺกนฺตา
 ทุกฺเคน, ตสฺมา สตฺตา สงฺขารสฺส สारชฺชนฺติ, สาราภา สมฺมุชฺชนฺติ, สมฺโณคา
 สงฺกิลิสฺสนฺติ. อयํปิ โข มหาลฺล เหตุ อयํ ปจฺจโย สตฺตานํ สงฺกิลิสฺสาย, เอวํปี สเหตุ
 สปปจฺจยา สตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺติ.

วิญฺเฒาณญจ หิํ มหาลฺล เอกนฺตทฺทฺชํ อภวิสฺส ทฺทฺชานุปตฺติํ ทฺทฺชวกฺกนฺตํ
 อนวกฺกนฺตํ สฺเซน, น ยิํ สตฺตา วิญฺเฒาณสฺมี สारชฺเชยฺยํ. ยสฺมา จ โข
 มหาลฺล วิญฺเฒาณํ สฺชํ สฺซานุปตฺติํ สฺชาวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ ทุกฺเคน, ตสฺมา สตฺตา
 วิญฺเฒาณสฺมี สारชฺชนฺติ, สาราภา สมฺมุชฺชนฺติ, สมฺโณคา สงฺกิลิสฺสนฺติ. อยํปิ โข มหาลฺล
 เหตุ อยํ ปจฺจโย สตฺตานํ สงฺกิลิสฺสาย, เอวํปี สเหตุ สปปจฺจยา สตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺติ.

กตโม ปน ฆนฺเต เหตุ กตโม ปจฺจโย สตฺตานํ วิสฺสุทฺธิยา, กถํ สเหตุ สปปจฺจยา
 สตฺตา วิสฺสุทฺธนฺตฺติ? รูปญจหิํ มหาลฺล เอกนฺตสฺชํ อภวิสฺส สฺซานุปตฺติํ สฺชาวกฺกนฺตํ
 อนวกฺกนฺตํ ทุกฺเคน, น ยิํ สตฺตา รูปสฺมี นิพฺพิณฺทฺชยฺยํ. ยสฺมา จ โข มหาลฺล รูปํ
 ทฺทฺชํ ทฺทฺชานุปตฺติํ ทฺทฺชวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ สฺเซน, ตสฺมา สตฺตา รูปสฺมี นิพฺพิณฺทฺชนฺติ,
 นิพฺพิณฺทํ วิรชฺชนฺติ, วิราภา วิสฺสุทฺธนฺติ. อยํ โข มหาลฺล เหตุ อยํ ปจฺจโย สตฺตานํ
 วิสฺสุทฺธิยา. เอวํ สเหตุ สปปจฺจยา สตฺตา วิสฺสุทฺธนฺติ.

เวทนา จ หิํ มหาลฺล เอกนฺตสฺสา อภวิสฺส ๖เป๖ สมฺมา จ หิํ มหาลฺล ๖เป๖
 สงฺขารว จ หิํ มหาลฺล เอกนฺตสฺสา อภวิสฺส ๖เป๖ วิญฺเฒาณญจ หิํ มหาลฺล เอกนฺตสฺชํ
 อภวิสฺส สฺซานุปตฺติํ สฺชาวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ ทุกฺเคน, น ยิํ สตฺตา วิญฺเฒาณสฺมี
 นิพฺพิณฺทฺชยฺยํ. ยสฺมา จ โข มหาลฺล วิญฺเฒาณํ ทฺทฺชํ ทฺทฺชานุปตฺติํ ทฺทฺชวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ
 สฺเซน, ตสฺมา สตฺตา วิญฺเฒาณสฺมี นิพฺพิณฺทฺชนฺติ, นิพฺพิณฺทํ วิรชฺชนฺติ, วิราภา วิสฺสุทฺธนฺติ.
 อยํ โข มหาลฺล เหตุ อยํ ปจฺจโย สตฺตานํ วิสฺสุทฺธิยา. เอวํปี สเหตุ สปปจฺจยา สตฺตา
 วิสฺสุทฺธนฺตฺติ. อญฺจม.

๕. อาทิตฺตสฺตฺต

[๖๑] สาวตฺถินิทานํ. ตตฺร โข ๖เป๖ รูปํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ, เวทนา อาทิตฺตา,
 สมฺมา อาทิตฺตา, สงฺขารว อาทิตฺตา, วิญฺเฒาณํ อาทิตฺตํ. เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สฺสวาท

อริยสาวโก รูปสมีปี นพฺพินฺทติ, เวทนายปี... สณฺณายปี... สงฺขารสปี... วิญฺญาณสมีปี
นพฺพินฺทติ, นพฺพินฺทํ วิรชชติ, วิราคา วิมฺมจฺจติ, วิมฺมจฺจสมี “วิมฺมจฺจ”มิตฺติ ฌาณํ โหติ,
“ซีณา ชาตฺติ, วุสฺสํ พุทฺทมจฺจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺตตฺตยา”ติ ปชานาตีติ. นวมํ.

๑๐. นิสฺสํกตฺต

[๖๒] สวตฺถินิหํ. ตตฺร โข ๖ เป ๖ ตโยเม ภิกฺขเว นิสฺสํกตฺตภา อริยจณฺปถา
ปณฺณตฺตภา อสงฺกณฺณอสงฺกณฺณปฺพพา น สงฺกียนฺติ น สงฺกียสฺสนฺติ อปฺปฏิกฺกจา
สมณฺเหติ พุทฺทมณฺเหติ วิญฺญฺหิ. กตเม ตโย? ยํ ภิกฺขเว รูปํ อตฺถํ นิสฺสํกตํ วิปริณฺตํ,
“อโหสํ”ติ ตสฺส สงฺขา, “อโหสํ”ติ ตสฺส สณฺณายา, “อโหสํ”ติ ตสฺส ปณฺณตฺตติ,
น ตสฺส สงฺขา “อตฺถิ”ติ, น ตสฺส สงฺขา “ภวิสฺสํ”ติ.

ยา เวทนา อตฺถา นิสฺสํกตา วิปริณฺตา, “อโหสํ”ติ ตสฺสา สงฺขา, “อโหสํ”ติ
ตสฺสา สณฺณายา, “อโหสํ”ติ ตสฺสา ปณฺณตฺตติ, น ตสฺสา สงฺขา “อตฺถิ”ติ, น
ตสฺสา สงฺขา “ภวิสฺสํ”ติ.

ยา สณฺณายา ๖ เป ๖ เย สงฺขารา อตฺถา นิสฺสํกตา วิปริณฺตา, “อโหสํ”ติ เสดํ
สงฺขารา, “อโหสํ”ติ เสดํ สณฺณายา, “อโหสํ”ติ เสดํ ปณฺณตฺตติ, น เสดํ สงฺขา
“อตฺถิ”ติ, น เสดํ สงฺขา “ภวิสฺสํ”ติ.

ยํ วิญฺญาณํ อตฺถํ นิสฺสํกตํ วิปริณฺตํ, “อโหสํ”ติ ตสฺส สงฺขา, “อโหสํ”ติ ตสฺส
สณฺณายา, “อโหสํ”ติ ตสฺส ปณฺณตฺตติ, น ตสฺส สงฺขา “อตฺถิ”ติ, น ตสฺส สงฺขา
“ภวิสฺสํ”ติ.

ยํ ภิกฺขเว รูปํ อชาตํ อปาตฺกฺกตํ, “ภวิสฺสํ”ติ ตสฺส สงฺขา, “ภวิสฺสํ”ติ ตสฺส
สณฺณายา, “ภวิสฺสํ”ติ ตสฺส ปณฺณตฺตติ, น ตสฺส สงฺขา “อตฺถิ”ติ, น ตสฺส สงฺขา
“อโหสํ”ติ.

ยา เวทนา อชาตา อปาตฺกฺกตา, “ภวิสฺสํ”ติ ตสฺสา สงฺขา, “ภวิสฺสํ”ติ ตสฺสา
สณฺณายา, “ภวิสฺสํ”ติ ตสฺสา ปณฺณตฺตติ, น ตสฺสา สงฺขา “อตฺถิ”ติ, น ตสฺสา สงฺขา
“อโหสํ”ติ.

ยา สณฺณายา ๖ เป ๖ เย สงฺขารา อชาตา อปาตฺกฺกตา, “ภวิสฺสํ”ติ เสดํ สงฺขา,
“ภวิสฺสํ”ติ เสดํ สณฺณายา, “ภวิสฺสํ”ติ เสดํ ปณฺณตฺตติ, น เสดํ สงฺขา “อตฺถิ”ติ,
น เสดํ สงฺขา “อโหสํ”ติ.

ยํ วิญฺเฒาณํ อชาทํ ปาตุญฺทํ, “ภวิสฺสตี”ติ ทสฺส สงฺขา, “ภวิสฺสตี”ติ ทสฺส สมฺมวฺยา, “ภวิสฺสตี”ติ ทสฺส ปณฺณตฺติ, น ทสฺส สงฺขา “อตุถิ”ติ, น ทสฺส สงฺขา “อโหสิ”ติ.

ยํ ภิกฺขเว รุปํ ชาทํ ปาตุญฺทํ, “อตุถิ”ติ ทสฺส สงฺขา, “อตุถิ”ติ ทสฺส สมฺมวฺยา, “อตุถิ”ติ ทสฺส ปณฺณตฺติ, น ทสฺส สงฺขา “อโหสิ”ติ, น ทสฺส สงฺขา “ภวิสฺสตี”ติ.

ยา เวทนา ชาทา ปาตุญฺทา, “อตุถิ”ติ ทสฺสา สงฺขา, “อตุถิ”ติ ทสฺสา สมฺมวฺยา, “อตุถิ”ติ ทสฺสา ปณฺณตฺติ, น ทสฺสา สงฺขา “อโหสิ”ติ, น ทสฺสา สงฺขา “ภวิสฺสตี”ติ.

ยา สวฺวา ๖ เป ๖ เย สงฺขารา ชาทา ปาตุญฺทา, “อตุถิ”ติ เทสํ สงฺขา, “อตุถิ”ติ เทสํ สมฺมวฺยา, “อตุถิ”ติ เทสํ ปณฺณตฺติ, น เทสํ สงฺขา “อเหสฺสนุ”ติ, น เทสํ สงฺขา “ภวิสฺสนุ”ติ.

ยํ วิญฺเฒาณํ ชาทํ ปาตุญฺทํ, “อตุถิ”ติ ทสฺส สงฺขา, “อตุถิ”ติ ทสฺส สมฺมวฺยา, “อตุถิ”ติ ทสฺส ปณฺณตฺติ, น ทสฺส สงฺขา “อโหสิ”ติ, น ทสฺส สงฺขา “ภวิสฺสตี”ติ. อิม โข ภิกฺขเว ตโย นิริตฺติปเถ อธิวจนปเถ ปณฺณตฺติปเถ อสงฺกิลฺลเณ อสงฺกิลฺลณฺณปฺพพา น สงฺกียนฺติ น สงฺกียสฺสนฺติ อปฺปฏิกฺกจา สมณฺเหสิ พฺราหฺมณฺเหสิ วิญฺญฺหิ. เยปิ เท ภิกฺขเว อเหสฺสํ อุกฺกตา วสฺสภณฺณา อเหตุกฺวาทา อกิริยวาทา, นตฺถิกวาทา เทปิเม ตโย นิริตฺติปเถ อธิวจนปเถ ปณฺณตฺติปเถ น กรหิตพฺพํ น ปฏิกฺโกสิตพฺพํ อมณฺณสิ. ตํ กิสฺส เหตุ ? นินฺทาพฺยาโรสอุปารมฺภายาติ.^๑

มชฺฌิมปณฺณาสกสฺส อุปยวคฺโค ปจฺโม.

ตสฺสสุทฺธานํ

อุปโย พิชฺชํ อุทฺธานํ

อุปาทานปริวตฺตํ

สตฺตญฺจานณฺจ สมฺพุทฺโธ

ปณฺจ มหาสิ อาทิตฺตา.

วคฺโค นิริตฺติปเถน จาติ.

๑ จ.ม. นินฺทามญฺญนพฺยาโรสอุปารมฺภายาติ

มัชฌิมปัณณาสก์

๑. อุปยวรรค

หมวดว่าด้วยความเข้าถึง

๑. อุปยสูตร

ว่าด้วยความเข้าถึง

[๕๓] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเข้าถึง” ไม่ใช่ความหลุดพ้น ความไม่เข้าถึง เป็นความหลุดพ้น

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพติดเพลิตตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้

ฯลฯ

วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพติดเพลิตตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุปบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบุลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร’

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนดในรูปธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี

ถ้าความกำหนดในเวทนาธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในสัญญาธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในสังขารธาตุ ...

^๑ ความเข้าถึง ในที่นี้หมายถึงเข้าถึงขั้น ๕ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (ส.ข.อ. ๒/๕๓/๒๔๘)

ถ้าความกำหนดในวิญญานธาตุ ภิกษุจะได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณจึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มี วิญญานที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่องงาม ไม่ปรุงแต่ง^๑ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’

อุปยสูตรที่ ๑ จบ

๒. พิชสูตร

ว่าด้วยอุปมาด้วยพิช

[๕๔] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พิช ๕ ชนิดนี้ คือ

๑. พิชเกิดจากเหง้า	๒. พิชเกิดจากลำต้น
๓. พิชเกิดจากตา	๔. พิชเกิดจากยอด
๕. พิชเกิดจากเมล็ด	

ภิกษุทั้งหลาย ก็พิช ๕ ชนิดนี้ ไม่แตกหัก ไม่เสียหาย ไม่ถูกลมและแดด ทำลาย มีแก่นสาร ถูกเก็บไว้อย่างดี แต่ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ พิช ๕ ชนิดนี้พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้หรือ”

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย ก็พิช ๕ ชนิดนี้ ไม่แตกหัก ฯลฯ ถูกเก็บไว้อย่างดี และมีดิน มีน้ำ พิช ๕ ชนิดนี้พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้หรือ”

“ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

^๑ ไม่ปรุงแต่ง ในที่นี้หมายถึงไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ (ส.ช.อ. ๒/๕๓/๒๔๔)

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเห็นวิญญูณฐิติ ^๑ เหมือนปฐวีธาตุ พึงเห็นความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิตเพลินเหมือนอาโปธาตุ พึงเห็นวิญญูณพร้อมด้วยอาหาร ^๒ เหมือนพืช ๕ ชนิด

วิญญูณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิตเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้

วิญญูณที่เข้าถึงเวทนา เมื่อตั้งอยู่ ฯลฯ เข้าไปเสพเสวยความเพลิตเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้

วิญญูณที่เข้าถึงสัญญา ฯลฯ

วิญญูณที่เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิตเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้ที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญูณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร’

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนดในรูปธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญูณก็ไม่มี

ถ้าความกำหนดในเวทนาธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในสัญญาธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในสังขารธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในวิญญูณธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญูณก็ไม่มี วิญญูณที่ไม่มีที่ตั่งนั้น ก็ไม่งอกงาม

^๑วิญญูณฐิติ ๔ ได้แก่ ขันธ์ ๔ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร (ส.ข.อ. ๒/๕๔/๒๙๙)

^๒วิญญูณพร้อมด้วยอาหาร หมายถึงกรรมวิญญูณ ได้แก่ วิญญูณที่สหระคตด้วยตัณหาและภิกขุที่มีความแปรผันเป็นอารมณ์พร้อมด้วยปัจจัยมีอวิชาและโยนิโสมนสิการเป็นต้น (ส.ข.อ. ๒/๕๓/๒๙๙, ส.ฎีกา ๒/๗/๒๕๒, ๕๔/๒๖๖)

ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุเหล่านั้นรู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว ฯลฯ ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป’

พืษสูตรที่ ๒ จบ

๓. อุทานสูตร

ว่าด้วยการเปล่งอุทาน

[๕๕] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า “ภิกษุผู้โน้มใจไปอย่างนี้ว่า ‘ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขาร (การปรุงแต่งกรรม) จักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี’ พึงตัดโอรัมภาคัยสังโยชน(สังโยชนเบื้องต่ำ)ได้”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้วภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ภิกษุผู้โน้มใจไปอย่างนี้ว่า ‘ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขารจักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี’ พึงตัดโอรัมภาคัยสังโยชนได้อย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุ บุคคลในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ฯลฯ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาวามีวิญญาณ พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณ

เธอไม่รู้ชัดรูปที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘รูปไม่เที่ยง’ ไม่รู้ชัดเวทนาที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘เวทนาไม่เที่ยง’ ไม่รู้ชัดสัญญาที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘สัญญาไม่เที่ยง’ ไม่รู้ชัดสังขารที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘สังขารไม่เที่ยง’ ไม่รู้ชัดวิญญาณที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญาณไม่เที่ยง’

เธอไม่รู้ชัดรูปที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นทุกข์’ ... เวทนาที่เป็นทุกข์ ... สัญญาที่เป็นทุกข์ ... สังขารที่เป็นทุกข์ ... ไม่รู้ชัดวิญญูณที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญูณเป็นทุกข์’

เธอไม่รู้ชัดรูปที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นอนัตตา’ ... เวทนาที่เป็นอนัตตา ... สัญญาที่เป็นอนัตตา ... สังขารที่เป็นอนัตตา ... ไม่รู้ชัดวิญญูณที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญูณเป็นอนัตตา’

เธอไม่รู้ชัดรูปที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า ‘รูปถูกปัจจัยปรุงแต่ง’ ... เวทนาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สัญญาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... สังขารที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... ไม่รู้ชัดวิญญูณที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญูณถูกปัจจัยปรุงแต่ง’

เธอไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘รูปจักมี’ ... ‘เวทนาจักมี’ ... ‘สัญญาจักมี’ ... ‘สังขารจักมี’ ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญูณจักมี’

ภิกษุ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ... ไม่พิจารณาเห็นเวทนา ... ไม่พิจารณาเห็นสัญญา ... ไม่พิจารณาเห็นสังขาร ... ไม่พิจารณาเห็นวิญญูณโดยความเป็นอัตตา

เธอรู้ชัดรูปที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘รูปไม่เที่ยง’ ... ‘เวทนาไม่เที่ยง’ ... ‘สัญญาไม่เที่ยง’ ... ‘สังขารไม่เที่ยง’ รู้ชัดวิญญูณที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญูณไม่เที่ยง’

รู้ชัดรูปที่เป็นทุกข์ ... รู้ชัดวิญญูณที่เป็นทุกข์ ...

รู้ชัดรูปที่เป็นอนัตตา ... รู้ชัดวิญญูณที่เป็นอนัตตา ...

รู้ชัดรูปที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ... รู้ชัดวิญญูณที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญูณถูกปัจจัยปรุงแต่ง’

รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘รูปจักมี’ ... ‘เวทนาจักมี’ ... ‘สัญญาจักมี’ ... ‘สังขารจักมี’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญูณจักมี’

เพราะความไม่มีรูป เพราะความไม่มีเวทนา เพราะความไม่มีสัญญา เพราะความไม่มีสังขาร เพราะความไม่มีวิญญูณ ภิกษุนั้นเมื่อน้อมใจไปอย่างนี้ว่า ‘ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขารจักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี’ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชนได้โดยดังนี้”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้น้อมใจไปอย่างนี้ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชนได้ก็เมื่อภิกษุรู้ เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นไปตามลำดับ”

“ภิกษุ ปุณฺณในโลกลนี้ผู้ไม่ได้ดับ ย่อมสะดุ้งในที่ไม่ควรสะดุ้ง ก็ปุณฺณผู้ไม่ได้ดับ ย่อมสะดุ้งอย่างนี้ว่า ‘ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรม-สังขารจักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี’

ส่วนอริยสาวกผู้ได้ดับ ไม่สะดุ้งในที่ไม่ควรสะดุ้ง ก็อริยสาวกผู้ได้ดับ ไม่สะดุ้งอย่างนี้ว่า ‘ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริวารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขารจักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี’

วิญญูณที่เข้าถึงรูปกัฏฐี เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพติดเพลิตตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้

วิญญูณที่เข้าถึงเวทนามกัฏฐี ฯลฯ

วิญญูณที่เข้าถึงสัญญามกัฏฐี ฯลฯ

วิญญูณที่เข้าถึงสังขารกัฏฐี เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพติดเพลิตตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้

ภิกษุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบุลย์แห่งวิญญูณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร’

ภิกษุ ถ้าความกำหนดในรูปธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ

ถ้าความกำหนดในเวทนาธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในสัญญาธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในสังขารธาตุ ...

ถ้าความกำหนดในวิญญาณธาตุ ภิกษุจะได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณจึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี วิญญาณที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่เืองงาม ไม่ปรุงแต่งปฏิสันธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว ฯลฯ ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’

ภิกษุ เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างนี้ อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปตามลำดับ”

อุทานสูตรที่ ๓ จบ

๔. อุปาทานปริปัตตนสูตร

ว่าด้วยอุปาทานชั้นเวียนรอบ

[๕๖] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้

อุปาทานชั้น ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป)
๒. เวทณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา)
๓. สัญญูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา)
๔. สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร)
๕. วิญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

ตราบใด เรายังไม่รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง ตามความเป็นจริง ตราบนั้น เราก็ไม่ยืนยันว่า ‘เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์’

แต่เมื่อใด เรา รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้งตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงจะยืนยันว่า ‘เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ เทวดาและมนุษย์’

เวียนรอบ ๔ ครั้ง เป็นอย่างไร

คือ เรา รู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาที่ให้ความดับแห่งรูป ... เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ เรา รู้ชัดวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับแห่งวิญญาน ปฏิปทาที่ให้ความดับแห่งวิญญาน

รูป เป็นอย่างไร

คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔

นี้เรียกว่า รูป

เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความเกิดขึ้นแห่งรูปจึงมี เพราะความดับแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ความดับแห่งรูป คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป และปฏิปทาที่ให้ความดับแห่งรูปอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ามั่นคงในธรรมวินัยนี้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป และปฏิปทาที่ให้ความดับแห่งรูปอย่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับไป เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปลอดภัยอีก

เวทนา เป็นอย่างไร

คือ เวทนา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส)
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส)
๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส)
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส)
๕. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากกายสัมผัส)
๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส)

นี้เรียกว่า เวทนา

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงมี เพราะความดับ
แห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา คือ

๑. สัมมาทิฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
ความดับแห่งเวทนา และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อ
ความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
มั่นคงในธรรมวินัยนี้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
ความดับแห่งเวทนา และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาอย่างนี้ ฯลฯ สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปลอดภัยอีก

สัญญา เป็นอย่างไร

คือ สัญญา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. รูปสัญญา (ความหมายรูปรูป)
๒. สัททสัญญา (ความหมายรู้เสียง)
๓. คันธสัญญา (ความหมายรู้กลิ่น)
๔. รสสัญญา (ความหมายรู้รส)
๕. โผฏฐัพพสัญญา (ความหมายรู้โผฏฐัพพะ)
๖. ธัมมสัญญา (ความหมายรู้ธรรมารมณ์)

นี้เรียกว่า สัญญา

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดสัญญาอย่างนี้ ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปลอดภัยอีก

สังขาร เป็นอย่างไร

คือ เจตนา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. รูปสัญญาเจตนา (ความจำนงรูป)
๒. สัททสัญญาเจตนา (ความจำนงเสียง)
๓. คันธสัญญาเจตนา (ความจำนงกลิ่น)
๔. รสสัญญาเจตนา (ความจำนงรส)
๕. โผฏฐัพพสัญญาเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ)
๖. ธัมมสัญญาเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์)

นี้เรียกว่า สังขาร

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับ
แห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารจึงมี

อริยมรรคมืองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร
ความดับแห่งสังขาร และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อ
ความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสังขารทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
มั่นคงในธรรมวินัยนี้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร
ความดับแห่งสังขาร และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้น
เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับไป ไม่ยึดมั่นถือมั่นสังขาร
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อ
ว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปลอดภัยอีก

วิญญาน เป็นอย่างไร

คือ วิญญาน ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. จักขุวิญญาน (ความรู้อารมณ์ทางตา)

๒. โสตวิญญาน (ความรู้อารมณ์ทางหู)

๓. ฆานวิญญาน (ความรู้อารมณ์ทางจมูก)

๔. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น)

๕. กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย)

๖. มโนวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางใจ)

นี้เรียกว่า วิญญาณ

เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณจึงมี เพราะความดับแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ามั่นคงในธรรมวินัยนี้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับไป ไม่ยึดมั่นถือมั่น วิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปลอดภัยอีก”

อุปาทานปริปัตตนสูตรที่ ๔ จบ

๕. สัตตัญฐานสูตร

ว่าด้วยฐานะ ๗ ประการ

[๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ-
ปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย
มาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มี
พระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี
เราเรียกว่า ‘อุดมบุรุษ ผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้’

ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. รู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาที่ให้ถึง
ความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และเครื่องสลัดออก
จากรูป
๒. รู้ชัดเวทนา ฯลฯ
๓. รู้ชัดสัญญา ฯลฯ
๔. รู้ชัดสังขาร ฯลฯ
๕. รู้ชัดวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับแห่งวิญญาน
ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คุณแห่งวิญญาน โทษ
แห่งวิญญาน และเครื่องสลัดออกจากวิญญาน

รูป เป็นอย่างไร

คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔

นี้เรียกว่า รูป

เพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความเกิดขึ้นแห่งรูปจึงมี เพราะความดับแห่ง
อาหาร ความดับแห่งรูปจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป คือ

๑. สัมมาทิฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสสอาดรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และเครื่องสลัดออกจากรูปอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ามั่นคงในธรรมวินัยนี้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และเครื่องสลัดออกจากรูปอย่างนี้แล้วเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับไป เพราะไม่ถือมั่นรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทะเพื่อความปรากฏอีก

เวทนา เป็นอย่างไร

คือ เวทนา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา

นี้เรียกว่า เวทนา

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงมี เพราะความดับ
แห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนาจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งเวทนา สภาพที่เวทนา
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งเวทนา ธรรมเป็นที่
กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในเวทนา นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
ความดับแห่งเวทนา ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา คุณแห่งเวทนา โทษ
แห่งเวทนา และเครื่องสลัดออกจากเวทนาอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย
เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า
มั่นคงในธรรมวินัยนี้

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดเวทนา ฯลฯ
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวัญจะเพื่อความปรากฏอีก

สัญญา เป็นอย่างไร

คือ สัญญา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. รูปสัญญา	๒. สัททสัญญา
๓. คันธสัญญา	๔. รสสัญญา
๕. โผฏฐัพพสัญญา	๖. ธัมมสัญญา

นี้เรียกว่า สัญญา

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาจึงมี เพราะความดับ
แห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปรากฏอีก

สังขาร เป็นอย่างไร

คือ เจตนา ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. รูปสัญญาเจตนา ฯลฯ ๖. ธรรมสัญญาเจตนา

นี้เรียกว่า สังขาร

เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยสังขารเกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งสังขาร สภาพที่สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งสังขาร ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในสังขารทั้งหลาย นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากสังขาร

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร ความดับแห่งสังขาร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร ฯลฯ ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับสังขาร สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ามั่นคงในธรรมวินัยนี้ ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปรากฏอีก

วิญญาน เป็นอย่างไร

คือ วิญญาน ๖ ประการนี้ ได้แก่

๑. จักขุวิญญาน

๒. โสตวิญญาน

๓. ฆานวิญญาน

๔. ชิวหาวิญญาน

๕. กายวิญญาน

๖. มโนวิญญาน

นี้เรียกว่า วิญญาน

เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานจึงมี เพราะความดับแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญานจึงมี

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คือ

๑. สัมมาทิฐิ

ฯลฯ

๘. สัมมาสมาธิ

สภาพที่สุขโสมนัสสาคัยวิญญานเกิดขึ้น นี่เป็นคุณแห่งวิญญาน สภาพที่วิญญานไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษแห่งวิญญาน ธรรมเป็นที่กำจัดจันทราคะ ธรรมเป็นที่ละจันทราคะในวิญญาน นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาน

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับแห่งวิญญาน ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คุณแห่งวิญญาน โทษแห่งวิญญาน เครื่องสลัดออกจากวิญญานอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับวิญญาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่ามั่นคงในธรรมวินัยนี้

ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดรู้ชัดวิญญาน ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับแห่งวิญญาน ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาน คุณแห่งวิญญาน โทษแห่งวิญญาน และเครื่องสลัดออกจากวิญญานอย่างนี้แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นวิญญาน สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวิภวาทเพื่อความปลอดภัยอีก

ภิกษุชื่อว่าผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เป็นอย่างนี้

ภิกษุผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เพ่งพินิจเป็นธาตุ

๒. เพ่งพินิจเป็นอายตนะ

๓. เพ่งพินิจเป็นปฏิจาสมุปบาท

ภิกษุชื่อว่าผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี เป็นอย่างนี้

ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธี เราเรียกว่า ‘อุดมบุรุษ ผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้’

สัทธัญฐานสูตรที่ ๕ จบ

๖. สัมมาสัมพุทธสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

[๕๘] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป ทัศนิตจึงเรียกว่า ‘พระสัมมาสัมพุทธเจ้า’

แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป เราก็เรียกว่า ‘ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา’

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นเวทนา บัณฑิตจึงเรียกว่า ‘พระสัมมาสัมพุทธเจ้า’

แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย ฯลฯ เราก็นิยามว่า ‘ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา’

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นสัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ บัณฑิตจึงเรียกว่า ‘พระสัมมาสัมพุทธเจ้า’

แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นวิญญาณ เราก็นิยามว่า ‘ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา’

ในเรื่องนั้นจะผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร คือ ระหว่างพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ากับภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา มีอะไรต่างกัน”

ภิกษุทั้งหลายพากันกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส เฉพาะพระผู้มีพระภาคเท่านั้นที่จะทรงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาชิตนั้นให้แจ่มแจ้ง ภิกษุทั้งหลายฟังต่อจากพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นเธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทำทางที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำให้รู้จักทางที่ใคร ๆ ไม่รู้จัก บอกทางที่ยังไม่มีใครบอก เป็นผู้รู้จักทาง รู้แจ้งทาง ฉลาดในทาง ภิกษุทั้งหลาย ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้ เป็นผู้ดำเนินไปตามทางอยู่ เป็นผู้ตามมาในภายหลัง

นี้แล เป็นความผิดแผกแตกต่างกัน ระหว่างพระตถาคตอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้ากับภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา”

สัมมาสัมพุทธสูตรที่ ๖ จบ

๗. อนัตตลักขณสูตร^๑

ว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา

[๕๙] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
เขตกรุงพาราณสี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกพระปัญจวัคคีย์มาตรัสว่า
 ฯลฯ แล้วได้ตรัสเรื่องนีวว่า

“ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็น
ไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า ‘รูปของเราเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่า
ได้เป็นอย่างนั้น’ ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และ
บุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า ‘รูปของเราเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’

เวทนาเป็นอนัตตา ถ้าเวทนานี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ เวทนานี้ไม่พึงเป็นไป
เพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในเวทนาว่า ‘เวทนาของเราเป็นอย่างนี้ เวทนาของ
เราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’ ก็เพราะเวทนาเป็นอนัตตา ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่อ
อาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในเวทนาว่า ‘เวทนาของเราเป็นอย่างนี้ เวทนาของ
เราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’

สัญญาเป็นอนัตตา ฯลฯ

สังขารเป็นอนัตตา ถ้าสังขารนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สังขารนี้ไม่พึงเป็นไป
เพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในสังขารว่า ‘สังขารของเราเป็นอย่างนี้ สังขารของ
เราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’ ก็เพราะสังขารเป็นอนัตตา ฉะนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ

^๑ วิ.ม. (แปล) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑

และบุคคลย่อมไม่ได้ในสังขารว่า ‘สังขารของเราจึงเป็นอย่างนี้’ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’

วิญญูญาณเป็นอนัตตา ถ้าวิญญูญาณนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ วิญญูญาณนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในวิญญูญาณว่า ‘วิญญูญาณของเราจึงเป็นอย่างนี้’ วิญญูญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’ ก็เพราะวิญญูญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญูญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในวิญญูญาณว่า ‘วิญญูญาณของเราจึงเป็นอย่างนี้’ วิญญูญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญูญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม เวทนาทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ

สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม สังขารทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม วิญญาณทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้จบแล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดี ต่างชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวयाकरणภาสิตนี้อยู่ พระปัญจวัคคีย์ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น

อนัตตลักขณสูตรที่ ๗ จบ

๘. มหาลิสสูตร

ว่าด้วยเจ้ามหาลิส

[๖๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาศาลา ป่ามทวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้นนั้น เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิสต์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านปุรณะ กัสสปะกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง’ ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหาลิส ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย มีเหตุ มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย มีเหตุ มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงบริสุทธิ์”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เหตุปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย เศร้าหมองอย่างไร”

“มหาลิส หากรูปนี้จักได้เป็นทุกข์ส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงจิตใจในรูป แต่เพราะรูปเป็นสุข มีสุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงจิตใจในรูป เพราะกำหนดจึงถูกรูปผูกไว้ เพราะถูกรูปผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้

หากเวทนานี้จักได้เป็นทุกข์ส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงจิตใจในเวทนา แต่เพราะเวทนาเป็นสุข มีสุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสมอไป ฉะนั้น

สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในเวทนา เพราะกำหนดจึงถูกเวทนาผูกไว้ เพราะถูกเวทนาผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้

หากสัญญาณี ฯลฯ

หากสังขารนี้จักได้เป็นทุกข์ส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในสังขาร แต่เพราะสังขารเป็นสุข มีสุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในสังขาร เพราะกำหนดจึงถูกสังขารผูกไว้ เพราะถูกสังขารผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้

หากวิญญาณนี้จักได้เป็นทุกข์ส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในวิญญาณ แต่เพราะวิญญาณเป็นสุข มีสุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในวิญญาณ เพราะกำหนดจึงถูกวิญญาณผูกไว้ เพราะถูกวิญญาณผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงเศร้าหมองอย่างนี้”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ส่วนเหตุปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยบริสุทธิ์อย่างไร”

“มหาสิ หากรูปนี้จักได้เป็นสุขส่วนเดียว มีแต่สุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์บ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในรูป แต่เพราะรูปเป็นทุกข์ มีทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในรูป เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงบริสุทธิ์ นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงบริสุทธิ์อย่างนี้

หากเวทนานี้จักได้เป็นสุขส่วนเดียว ฯลฯ

หากสัญญาี้จักได้เป็นสุขส่วนเดียว ฯลฯ

หากสังขารนี้จักได้เป็นสุขส่วนเดียว ฯลฯ

หากวิญญูณนี้จักได้เป็นสุขส่วนเดียว มีแต่สุขติดตาม หยั่งลงสู่ความสุข ไม่หยั่งลงสู่ความทุกข์บ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในวิญญูณ แต่เพราะวิญญูณเป็นทุกข์ มีทุกข์ติดตาม หยั่งลงสู่ความทุกข์ ไม่หยั่งลงสู่ความสุขเสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในวิญญูณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงบริสุทธิ์ นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัยจึงบริสุทธิ์อย่างนี้”

มหาติสูตรที่ ๘ จบ

๙. อาทิตตสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน

[๖๑] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

ณ ที่นั้นแล ฯลฯ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นของร้อน เวทนาเป็นของร้อน สัญญาเป็นของร้อน สังขารเป็นของร้อน วิญญูณเป็นของร้อน

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ... ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญูณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

อาทิตตสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. นิรุติปิณฑสูตร ว่าด้วยหลักภาษา

[๖๒] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

ณ ที่นั้นแล ฯลฯ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย หลักการ ๓ ประการนี้ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้านแล้ว

หลักการ ๓ ประการ เป็นอย่างไร คือ

๑. รูปใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกรูปนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ ตั้งชื่อรูปนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ บัญญัติรูปนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกรูปนั้นว่า ‘จักมี’

เวทนาใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกเวทนานั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ ตั้งชื่อเวทนานั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ บัญญัติเวทนานั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ (แต่) ไม่เรียกเวทนานั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกเวทนานั้นว่า ‘จักมี’

สัญญาใด ฯลฯ

สังขารเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกสังขารนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ ตั้งชื่อสังขารนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ บัญญัติสังขารเหล่านั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ (แต่) ไม่เรียกสังขารเหล่านั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกสังขารเหล่านั้นว่า ‘จักมี’

วิญญาณใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ ตั้งชื่อวิญญาณนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ บัญญัติวิญญาณนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ (แต่) ไม่เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘จักมี’

๒. รูปยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกรูปนั้นว่า ‘จักมี’ ตั้งชื่อรูปนั้นว่า ‘จักมี’ และบัญญัติรูปนั้นว่า ‘จักมี’ (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกรูปนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’

เวทนาไดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกเวทนานั้นว่า ‘จักมี’
ตั้งชื่อเวทนานั้นว่า ‘จักมี’ และบัญญัติเวทนานั้นว่า ‘จักมี’ (แต่)
ไม่เรียกเวทนานั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกเวทนานั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’

สัญญาใด ฯลฯ

สังขารเหล่าไดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกสังขารเหล่านั้นว่า
‘จักมี’ ตั้งชื่อสังขารเหล่านั้นว่า ‘จักมี’ และบัญญัติสังขารเหล่านั้นว่า
‘จักมี’ (แต่) ไม่เรียกสังขารเหล่านั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกสังขาร
เหล่านั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’

วิญญาณไดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘จักมี’
ตั้งชื่อวิญญาณนั้นว่า ‘จักมี’ และบัญญัติวิญญาณนั้นว่า ‘จักมี’ (แต่)
ไม่เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘มีอยู่’ ไม่เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘มีแล้ว’

๓. รูปใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว เรียกรูปนั้นว่า ‘มีอยู่’ ตั้งชื่อรูปนั้นว่า
‘มีอยู่’ และบัญญัติรูปนั้นว่า ‘มีอยู่’ (แต่) ไม่เรียกรูปนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’
ไม่เรียกรูปนั้นว่า ‘จักมี’

เวทนาใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว เรียกเวทนานั้นว่า ‘มีอยู่’ ตั้ง
ชื่อเวทนานั้นว่า ‘มีอยู่’ และบัญญัติเวทนานั้นว่า ‘มีอยู่’ (แต่) ไม่
เรียกเวทนานั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ ไม่เรียกเวทนานั้นว่า ‘จักมี’

สัญญาใด ฯลฯ

สังขารเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว เรียกสังขารเหล่านั้นว่า
‘มีอยู่’ ตั้งชื่อสังขารเหล่านั้นว่า ‘มีอยู่’ และบัญญัติสังขารเหล่านั้น
ว่า ‘มีอยู่’ (แต่) ไม่เรียกสังขารเหล่านั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ ไม่เรียก
สังขารเหล่านั้นว่า ‘จักมี’

วิญญาณใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘มีอยู่’
ตั้งชื่อวิญญาณนั้นว่า ‘มีอยู่’ และบัญญัติวิญญาณนั้นว่า ‘มีอยู่’ (แต่)
ไม่เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘ได้มีแล้ว’ ไม่เรียกวิญญาณนั้นว่า ‘จักมี’

ภิกษุทั้งหลาย หลักการ ๓ ประการ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้านแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย แม้ชนชาวอุกกลชนบท กับชนชาววัสสภัญญชนบททั้ง ๒ พวก นั้นเป็นผู้มือเหตุกวาทะ^๑ เป็นผู้มือกิริยวาทะ^๒ เป็นผู้มือนัตถิกวาทะ^๓ ก็ได้สำคัญว่า หลักการ ๓ ประการ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกลัวถูกนินทา ใส่โทษ และถูกคัดค้าน”

นิรุตติปถสูตรที่ ๑๐ จบ

อุปยวรรคที่ ๑ จบ

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อุปยสูตร	๒. พิชสูตร
๓. อุทานสูตร	๔. อุปาทานปริปัตตสูตร
๕. สัตตฐานสูตร	๖. สัมมาสัมพุทธุตร
๗. อนัตตลักษณะสูตร	๘. มหาลิสสูตร
๙. อาทิตตสูตร	๑๐. นิรุตติปถสูตร

^๑ **อเหตุกวาทะ** หมายถึงลัทธิที่ปฏิเสธเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมอง (ส.ข.อ. ๒/๖๒/๓๐๗)

^๒ **กิริยวาทะ** หมายถึงลัทธิที่ถือว่าการทำงานทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม (ส.ข.อ. ๒/๖๒/๓๐๗, ที.สี.อ. ๑๖๖/๑๔๕)

^๓ **นัตถิกวาทะ** หมายถึงลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง (ส.ข.อ. ๒/๖๒/๓๐๗, ที.สี.อ. ๑๖๘/๑๔๖)